

ТЕОРЕТИЧНІ ТА ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ БІОГРАФІСТИКИ

УДК 930(477.54):929 Гулак-Артемівський

М. Є. Домановська

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

ПЕТРО ГУЛАК-АРТЕМОВСЬКИЙ І ХАРКІВСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ

У статті розглядається викладацька й адміністративна діяльність Петра Гулака-Артемівського. 1818–1849 рр. у Харківському університеті він читав курси польської мови, російської історії, географії, статистики і був ректором (1841–1849). Приділяється увага формуванню суспільно-політичних поглядів П. Гулака-Артемівського: з одного боку, високі посади і звання зумовили повну залежність від імперської ідеології, з іншого – поетична творчість як складова «нової української літератури» долучила його до процесу українського національного відродження, в якому він посів помітне місце.

Ключові слова: Петро Гулак-Артемівський, Харківський університет, ректор, українське національне відродження.

В статье рассматривается преподавательская и административная деятельность Петра Гулака-Артемовского. В 1818–1849 гг. в Харьковском университете он читал курсы польского языка, российской истории, географии, статистики и был ректором (1841–1849). Уделяется внимание формированию общественно-политических взглядов П. Гулака-Артемовского: с одной стороны, высокие должности и звания обусловили полную зависимость от имперской идеологии, с другой стороны – поэтическое творчество как составляющая «новой украинской литературы» приобщило его к процессу украинского национального возрождения, в котором он занял заметное место.

Ключевые слова: Петр Гулак-Артемовский, Харьковский университет, ректор, украинское национальное возрождение.

The paper deals with the teaching and administrative activities of Petro Gulak-Artemovsky. In the period 1818–1849 in Kharkiv University he taught courses on the Polish language, Russian history, geography and statistics, and also was rector (1841–1849). Attention is paid to the formation of his socio-political views: on the one hand, high posts and titles conditioned his complete dependence on imperial ideology, on the other hand, his poetic work as a component of the «new Ukrainian literature» brought him to the process of Ukrainian national revival, in which he took a prominent place.

Key words: Petro Gulak-Artemovsky, Kharkiv University, rector, Ukrainian national revival.

Життя і творчість Петра Гулака-Артемівського вже понад півтора століття традиційно перебуває в центрі уваги дослідників історії української літератури. Проте в сучасній історичній науці маловивченою є його викладацька діяльність й адміністративна робота на посадах декана історико-філологічного факультету і ректора Харківського університету. Відтворення кар'єрного шляху від студента Київської академії до керівника першого в українських землях Російської імперії університету й оцінка його як історика є суттєвим доповненням до біографії Петра Гулака-Артемівського, відомого поета-байкаря та діяча українського національного відродження.

Петро Петрович Гулак-Артемівський народився 16 січня 1790 р. в містечку Городище

Черкаського повіту Київської губернії в сім'ї бідного священика дворянського роду. Ймовірно, саме дворянське походження й відіграло вирішальну роль у честолюбних прагненнях юнака до якісної освіти, титулів і посад. Після закінчення духовної семінарії він вступив до Київської духовної академії, де його спіткали як матеріальні труднощі, так і особиста трагедія: кохана дівчина померла від сухот. Юнак після закінчення Академії відправився до Бердичева, де викладав у приватних пансіонах і вчителював у будинках заможних польських поміщиків [12, с. 5; 2, с. 146–147; 39, с. 131–132; 36, с. 1–2].

1817 р. Петро Гулак-Артемівський вступив до Харківського університету як вільний слухач словесного факультету, втім одразу продемонстрував рішучість і наполегливість у прагненні кар'єрного зростання. У квітні 1818 р. він представив до факультетської Ради прохання призначити його лектором польської мови, обґрунтувавши як власну підготовку, необхідну для такої посади, так і актуальність впровадження викладання польської мови в університеті [38, с. 77]. Рада факультету погодилася з такою ініціативою і подала клопотання до Ради університету вийти з відповідним проханням до головного управління училищ і попечителя Харківського навчального округу. 4 грудня 1818 р. вийшло розпорядження про заснування в Харківському університеті класу польської мови для студентів, що бажають її вивчати, лектором призначено П. Гулака-Артемівського. Він викладав польську мову до 1831 р., коли за наказом попечителя В. Філатєва лектуру польської мови було скасовано через події Польського повстання, а клас було ліквідовано [18, с. 6, 16]. Також він викладав французьку мову в Харківському інституті шляхетних дівчат, а з 1827 р., не полишаючи роботи в університеті, керував навчальною частиною Полтавського інституту шляхетних дівчат [1, с. 319; 14; 37].

Нічим іншим, крім глибоких знань і цілеспрямованості, не можна пояснити феноменально швидке кар'єрне зростання сина простого городищенського священика. Хоча Ф. Неслуховський у своїх спогадах акцентує увагу на тому, що робота у сім'ях польських магнатів, окрім удосконалення польської мови, надала П. Гулаку-Артемівському корисні знайомства, зокрема покровительство попечителя Харківського навчального округу С. Потоцького [26], це твердження піддає сумніву Д. Багалій, називаючи в цей же період попечителем З. Карнеєва (з 1817 р.) [1, с. 320]. До того ж, ймовірно, значну роль у швидкому просуванні службовими сходами відіграло власне прагнення П. Гулака-Артемівського до поліпшення матеріального становища, бажання увійти до кола харківської університетської еліти, поза сумнівом, підкріплене ґрунтовною підготовкою в Київській Академії та практичними знаннями, набутими приватною учительською практикою.

1820 р. після смерті професора Г. Успенського П. Гулаку-Артемівському, який на той час ще не мав атестата про закінчення повного курсу університетських наук, було тимчасово доручено викладання російської історії, географії і статистики. 1821 р. він склав магістерський іспит і захистив дисертацію на тему: «Про користь історії взагалі переважно вітчизняної та про спосіб викладання останньої», здобувши ступінь магістра словесних наук, а через два роки посів посаду ад'юнкта російської історії та статистики. 1825 р. П. Гулак-Артемівський був призначений екстраординарним професором, а 1828 р. – ординарним [1, с. 320; 2, с. 148–150; 12, с. 5; 7, с. 120; 10, с. 44; 37, с. 248; 14; 17; 20, с. 58; 35, с. 33–34; 36, с. 1–3]. Упродовж 1829–1841 рр. П. Гулак-Артемівський тричі обирався деканом словесного факультету, до кола його обов'язків входило керівництво факультетськими зборами. Завдяки його клопотанням, відповідно до університетського Статуту 1835 р., у структурі факультету була заснована кафедра російської історії, яку він зайняв особисто, і кафедра історії і літератури слов'янських мов (наріч) [21, с. 10; 18, с. 16, 320].

Саме курс російської історії П. Гулак-Артемівський викладав майже впродовж всього періоду своєї роботи в університеті, не полишаючи його і під час перебування на ректорській посаді. Саме історія стала для його творчої натури полем реалізації навичок ораторського мистецтва й художніх прийомів. На жаль, текст його магістерської дисертації не зберігся, історичних праць він не залишив, тому головними джерелами для формування образу

П. Гулака-Артемівського як викладача, і, передусім, викладача-історика, є спогади студентів і поодинокі документальні свідчення. Звичайно, оцінки вихованців не полишені упередженості, інколи – необ'єктивності, проте саме вони дозволяють відтворити картину навчальних занять в університеті середини ХІХ ст.

Вихованець Харківського університету 20-х –30-х рр. ХІХ ст., автор спогадів під псевдонімом «студент Н.», під час навчання на юридичному факультеті нерідко відвідував лекції історико-філологічного факультету. За його словами, П. Гулак-Артемівський читав російську історію та статистику, а глибоким вченим назвати його було складно. У курсі російської історії професор віддавав перевагу працям М. Карамзіна і М. Устрялова, що являли офіційну версію минулого Російської держави. Хронологічний виклад матеріалу П. Гулак-Артемівський доводив до приходу на престол династії Романових, звертаючи значну увагу на вступ до курсу та події часів Київської Русі, удільного періоду та Московського царства. Новітню російську історію професор викладав стисло за курсом Є. Константинова [16, прим. 1, с. 455], а іноді взагалі пропускав цей період, надаючи студентам питання чи програму для самостійної підготовки до іспиту. Статистику професор читав за керівництвом К. Арсенєва, кращого з тогочасних видань, доповнюючи його щороку новітніми даними [16, с. 99–100].

Викладання курсу російської історії за посібником М. Устрялова підтверджує офіційна інформація «Огляду викладання предметів» за 1839/40 навчальний рік, де згадується, що «Декан, ординарний професор П. П. Гулак-Артемівський буде викладати для студентів 2-го курсу 1-го відділення філософського факультету та першого курсу юридичного факультету Історію Російської держави за планом Устрялова, але в ширшому обсязі, в 1-му півріччі до правління Бориса Годунова, а в другому – до наших часів, по 6 годин на тиждень» [28, с. 5]. Наступного 1840/41 навчального року П. Гулак-Артемівський викладав курс російської історії «за власними записками, дотримуючись плану російської історії професора Устрялова» [29, с. 11].

В університетському звіті за 1842/43 навчальний рік згадується, що «П. П. Гулак-Артемівський, член різних наукових товариств, після ранніх праць із Вітонченої Словесності та Слов'янської філології, присвячував свої заняття дослідженням Вітчизняної історії, зокрема саме Давньої, написав кілька «розмірковувань» на цю тему (*De expediendis quibusdam antiquitatis Slavonicae podis*) та нині знову опрацьовує детальний «Критичний перелік джерел і детальний Конспект Університетського викладання Історії Російської держави» [30, с. 28–29].

І. Боровиковський, який навчався в Харківському університеті у 20-х рр. ХІХ ст., у спогадах дотримується позитивної думки про П. Гулака-Артемівського як викладача, акцентуючи увагу на його популярності й ораторському таланті. За його словами, професор надмірну увагу приділяв огляду джерел російської історії, а новий період (найцікавіший для студента) через нестачу часу читав коротко, за власним конспектом [3, с. 94]. Подібні оцінки дав С. Геєвський, який вступив до університету 1830 р. За його словами, лекції П. Гулак-Артемівського можна було слухати з користю та задоволенням. Привертала увагу юнака знов-таки красномовство професора та зовнішня обстановка занять: «Навіть лекції Гулака-Артемівського о п'ятій годині вечора, тобто при свічках, у великій аудиторії, під блиск діамантових перснів на його пальцях обох рук, з урочистою його дикцією – подобалися мені, якщо не за внутрішнім змістом, то, принаймні, за зовнішньою обстановкою, за тим ефектом, який вони справляли на велику кількість слухачів» [4, с. 143–144; 5, с. 88, 96].

Більш критичними є оцінки Д. Хрущова, який вступив до університету 1832 р. Не симпатизуючи П. Гулаку-Артемівському як людині й акцентуючи вірність професора ідеалам самодержавства, вихованець зазначав, що «професор завжди говорив в урочистій манері, як трагічний актор, проте його красномовство не було ні чим іншим, як пустодзвоном і пустоцвітом. У нього була найулюбленіша фраза : «Від гробу Іоанна й до колиски Петра Росія» [40, с. 166]. Ще більш критичним було ставлення до професора

вихованця Харківського університету М. Де-Пуле (вступив на 1 курс 1842 р.). Визнаючи непересічні здібності П. Гулака-Артемівського як поета, оратора, гумориста і жвавого співбесідника, М. Де-Пуле відверто називав його поганим професором і ректором. За його словами, студенти, які мали добрий рівень підготовки, не були в захваті від викладацького пафосу, скаржилися на нерідкі пропуски професором занять і на неможливість укласти повний конспект лекцій. Зазвичай П. Гулак-Артемівський був щедрим на добрі оцінки, проте нерідко ставив низькі бали тим, хто не викликав його симпатій [11, с. 280]. Також вихованець справедливо звинувачував професора у невиправданому консерватизмі щодо історичних праць, в ігноруванні новітніх на той час досліджень С. Соловйова та К. Кавеліна [11, с. 281].

Окрім читання лекцій, П. Гулак-Артемівський проводив практичні заняття з російської історії, на яких студенти читали й аналізували письмові пам'ятки давньоруської доби – уривки літописів, судебники Івана III й Івана IV, Соборне уложення царя Олексія Михайловича, акти Петра I. Суттєвою складовою студентських занять було написання робіт на запропоновані теми. Серед тем П. Гулака-Артемівського, які орієнтували студентів на самостійне вивчення окремих питань російської історії збереглися згадки про такі: «Про найважливіші джерела для російської історії», «Про достовірність літопису Несторового», «Вирішення питання про варягів і великорусів», «Про систему міфології слов'янської», «Про відмінності характеру періоду уділів», «Про місництво» та ін. [21, с. 11; 18, с. 89, 91].

Студентським науковим роботам П. Гулак-Артемівський надавав особливого значення, спонукав до написання, допомагав порадами, дозволяв користуватися книгами з власної бібліотеки, долучав студентів до наукових дискусій [24, с. 183]. Так в нарисі історії історико-філологічного факультету Харківського університету наведено інформацію зі звіту П. Гулака-Артемівського за 1838 рік, в якому він доводив до відома ректора, що «майже щосуботи має за своїми слухачами репетиції, які мали також форму вчених співбесід, з тією лише відмінністю, що в них професор залишав за собою право входити з ними в дискусії з спірних питань науки, не надаючи їм права сперечатися між собою з метою уникнути шуму та безладу, які часто мають місце в таких випадках, в яких виявляється більше поривів, ніж досвіду та знання» [18, с. 82]. Наприкінці навчального року незадовго до підсумкових іспитів П. Гулак-Артемівський пропонував студентам диспут про природу зміни влади в Московській державі та Російській імперії, акцентуючи увагу на причинах відсутності в її історії суттєвих потрясінь та революцій [18, с. 83].

1842 р. П. Гулак-Артемівський, який вже перебував на посаді ректора і продовжував викладати курс російської історії, запропонував Раді університету виділити кошти на публікацію кращих студентських наукових робіт і докласти до видання власні кошти. Проте Рада відхилила таку ініціативу [36, с. 6]. Рішення про заохочення студентів виданням друком їхніх наукових творів прийшло «згори» вже наступного 1843 р.: міністр народної освіти Російської імперії видав наказ про видання найкращих студентських робіт наприкінці навчального року під назвою «Опыты студентов Императорского Харьковского университета в отечественном языке и словесности», покладаючи на викладачів факультету обов'язки цензорів. 1846 р. П. Гулак-Артемівський як ректор університету очолив комісію з підготовки видання «Опыты в сочинениях студентов Харьковского Императорского университета», що вміщувало шістнадцять робіт з історичної тематики, написаних під його керівництвом [18, с. 83–84].

Робота харківської дослідниці Ю. Кісельової містить короткий нарис, присвячений аналізу історіографічних і джерелознавчих здобутків ученого, в якому залучені цінні і малодоступні документи з Російського державного історичного архіву. Так дослідниця здійснила аналіз звітів П. Гулака-Артемівського, які він щороку подавав до Департаменту народної освіти Російської імперії. Виклад свого курсу російської історії вчений щороку розпочинав з «загальних начал науки» та «критичного розбору історичних пам'яток, джерел, посібників і матеріалів», приділяючи такому огляду, як правило, півтора-два місяці

лекційного часу [22, с. 58]. Уже на перших заняттях П. Гулак-Артемівський пропонував слухачам вступ до історичної науки, де розглядалося питання значення історії в колі інших наук, напрями історії загальної та спеціальної, висновки про російську історію як науку, її мету, предмет й обсяг [22, с. 59]. Джерела професор поділяв на давні і нові, загальні та особисті, вітчизняні та іноземні, а з 1841/42 рр. запровадив класифікацію за видами: перекази, літописи, хронографи, пам'ятки археологічні, археографічні, топографічні й археологічні [22, с. 59]. Аналізуючи доступні праці з російської історії, П. Гулак-Артемівський прагнув визначити їхню відносну важливість, суттєві недоліки та переваги. Показовим є зазначення науковцем у звіті за 1847/48 академічний рік згадки про складання нового конспекту курсу, для роботи над яким він особливим чином стежив за ходом та успіхами вітчизняної історичної літератури, збираючи джерела та матеріали [22, с. 59–60; 33].

Отже, П. Гулак-Артемівський у курсі російської історії приділяв суттєву увагу дослідженню теоретичних питань історіографії та джерелознавства, які поступово стали необхідними складовими підготовки фахівців-істориків. У 30-х – 40-х рр. ХІХ ст. такий підхід був незвичним та новаторським. Проте саме історіографічні та джерелознавчі вступні огляди до курсу російської історії стали найголовнішими здобутками П. Гулака-Артемівського як викладача-історика. До числа його позитивних заслуг як викладача слід також віднести заохочення студентів до наукових занять і до написання медальних творів, багато з яких П. Гулак-Артемівський високо оцінював, за можливості намагався публікувати з метою зробити їх доступними широкому загалу.

Проте професорові не завжди вдавалося дотримуватися об'єктивності й виваженості в оцінках. Його нерідко упереджений і навіть агресивний підхід до аналізу історичних праць можна виправдати тим, що в уявленні вченого історія являла собою не так ґрунтовну науку, як зразок літературної творчості. Останнє дозволяло професору активно застосовувати у викладанні художні прийоми, співпереживати героям і ненавидіти тих, хто не викликав симпатій. Подібний підхід до історичної науки, притаманний П. Гулаку-Артемівському, хоча й цілком вкладався в уявлення доби романтизму, але вже протирічив очікуванням багатьох студентів. Тому спогади вихованців Харківського університету 30-х –40-х років містять більш критичні оцінки вченого як викладача, акцентуючи увагу на тому, що його заняття скоріше нагадували виступ драматичного актора, і не завжди містили неупереджений науковий погляд на події середньовічної та нової російської історії. «Казенна вченість» П. Гулака-Артемівського, негативні оцінки його викладацьких прийомів свідчать про те, що в означений період вихованців вже не задовольняла застаріла пафосна модель викладання, заснована на, хоча й яскравому, проте вибірковому й упередженому викладі матеріалу.

Образ П. Гулака-Артемівського як ректора Харківського Імператорського університету в історичній науці ще не став предметом спеціального вивчення. Відомостей про його діяльність на цій почесній посаді небагато, а поодинокі оцінки сучасників нерідко є упередженими і далекими від виваженості та об'єктивності. Проте очевидним є той факт, що синові бідного священика університет надав омріяний шанс престижної на той час державної служби, нагород і дворянських привілеїв. Відмовившись від професійних занять поезією, залишивши їх лише приємним і рідким захопленням, він повністю присвятив себе адміністративній діяльності, яка, окрім бажаного авторитету, надавала голові родини, в якій було десять дітей, необхідний достаток. Матеріальне благополуччя родини було чи не головним «рушійним фактором» кар'єри П. Гулака-Артемівського, оскільки, навіть під час ректорства, він не полишав роботу в двох дівочих інститутах, а також продовжував читати курс російської історії в університеті.

Університетські звіти за 1841/42 і 1845/46 навчальні роки містять інформацію про обрання П. Гулака-Артемівського ректором та відповідно затвердження його на цій посаді наступні чотири роки [31, с. 8–9; 32, с. 11–12]. Окремі достовірні відомості про події в університеті містить звіт за 1845/46 навчальний рік. Вступна стаття, присвячена загальним

настановам про важливість навчання і роль університету у просвітницькому процесі, наповнена пафосом, і, ймовірно, належить саме ректорові П. Гулаку-Артемівському. Серед основних подій звітного року відзначені візити до університету царствених осіб: 16 вересня 1845 р. університет відвідав спадкоємець престолу цесаревич Олександр II, який оглянув будівлю університету, прийняв рапорт від попечителя графа Ю. Головкина й відвідав урочисті збори викладачів і студентів, оголосивши від імені Государя Імператора та від себе особисто абсолютне вдовolenня [32, с. 3–6]. 23 вересня 1845 р. університет відвідав великий князь Костянтин Миколайович, який також високо оцінив роботу університетської адміністрації [32, с. 5–7].

Тяжкою втратою для університету стала смерть 21 січня 1846 р. попечителя Харківського навчального округу графа Ю. Головкина. На зміну йому прийшов князь М. Долгоруков, Чернігівський, Полтавський і Харківський генерал-губернатор [32, с. 9]. До його повноважень належало ведення Цивільної і Навчальної частини, що свідчить про повну підзвітність ректора попечителю і надзвичайну обмеженість його ініціатив.

Основним обов'язком П. Гулака-Артемівського як ректора було головування на засіданнях Ради та Правління університету. Звіт за 1841/42 навчальний рік свідчить, що засідання університетського правління відбувалися двічі на тиждень, а іноді й частіше. Загалом число всіх документів, що пройшли через канцелярію університету сягало 9500. Швидкість і правильність у діловодстві була забезпечена завдяки заходам ректора П. Гулака-Артемівського, коли наприкінці кожного місяця відбувалася ревізія справ Ради та Правління, що сприяло скороченню та пришвидченню документообігу [31, с. 22, з особистим підписом і виправленнями П. Гулака-Артемівського на екземплярі звіту]. Так, наприклад, у звіті за 1845/46 навчальний рік згадується про 23 проведені засідання Ради університету, які відбувалися двічі на місяць щосередини у вільний від лекцій час. Усього було розглянуто 1534 вхідних документи й 1908 вихідних. Засідання Правління, до яких, окрім ректора, входили декани факультетів та синдик (керуючий справами, відповідальний за документацію), проходили двічі на тиждень [32, с. 27].

П. Гулак-Артемівський мав чимало державних нагород, у тому числі й титул Статського радника, про присвоєння якого збереглися відомості в університетських документах [15, с. 4]. Титул Дійсного Статського радника ректор отримав за наказом імператора 15 січня 1843 р., а також йому одночасно надійшла надзвичайна подяка імператриці за участь в роботі Полтавського інституту шляхетних дівчат [30, с. 10]. Професор був членом Московського товариства любителів російської словесності, Королівського товариства друзів науки у Варшаві, кавалером трьох орденів Святої Анни (III, II ступенів та II ступеня з імператорською короною), двох орденів Святого Володимира (IV та III ступенів), ордену Святого Станіслава (III ступеня). Як згадує в некролозі на честь П. Гулака-Артемівського його наступник за кафедрою російської історії О. Рославський-Петровський, послужний список професора і ректора був повний виявлень благовоління та вдячності з боку імператриць Марії Федорівни й Олександри Федорівни, а також різного роду нагород, зокрема подарунків з кабінету Миколи I, чинів та орденських знаків. Окрім чину дійсного Статського радника, П. Гулак-Артемівський отримав у послідовному порядку всі російські ордени. Університетський звіт за 1848/49 навчальний рік містить інформацію про нагородження П. Гулака-Артемівського орденом Святого Володимира III ступеня та відомості про його звільнення з посади ректора та професора університету за його проханням через хворобу [34, с. 3, 5]. 17 січня 1855 р. він отримав звання почесного члена Харківського університету [36, с. 7, 9; 33, с. 8].

Петро Гулак-Артемівський належав до генерації, яка зростала в атмосфері, наелектризованій ідеями Великої Французької революції. І хоча до патріархальних Городищ – батьківщини майбутнього поета, професора і ректора Харківського університету, – і до Київської академії, де він згодом навчався, шляхетні гасла Декларації прав людини і громадянина проникали важко, радикальні зміни у свідомості європейських націй не могли

не даватися взнаки й тут. До того ж, залишивши Академію, юнак чотири роки провів у середовищі польської аристократії на Правобережній Україні, де були популярними надії на відродження державності Польщі за допомогою наполеонівського війська [19].

Європейський вишкіл Петра Гулака-Артемовського поєднувався з органічним відчуттям національних коренів. Значною мірою це зумовлено родовою традицією: вийшов він із найстійкішого прошарку української інтелігенції, у якому плекали національну культуру навіть у найскрутніші часи, – із церковного кліру, – його давні предки належали до козацької старшини, а Іван Гулак був навіть генеральним обозним у гетьмана Петра Дорошенка (1665–1676). Стрімкими були процеси національного відродження в Україні після кризи катерининських часів, коли було остаточно знищено козацьку державність. Традиційні форми політичної боротьби за права нації вичерпуються разом зі скасуванням гетьманщини, зруйнуванням Січі й експатріацією козацтва. Але тим більшою ставала вага збереження культурного середовища, розвитку мистецького життя, мови, літературної творчості [19]. Саме перша третина XIX століття відноситься до так званої «культурницької» стадії національного відродження, яка, за визначенням М. Гроха, є його другим етапом, коли відбувається формування української національної еліти і цілісних уявлень про українську історію та культуру [13].

Науковий спадок професора, як і літературний доробок, наочно демонструє його захоплення в першій третині XIX ст. кращими зразками античної літератури, європейської філософської думки революційної доби і популярними в той час творами релігійно-містичної тематики. Серед його творчого спадку, окрім відомих художніх творів, присутні історичні нариси, присвячені ораторському мистецтву Стародавнього Сходу, Давньої Греції та Риму [10, с. 45], переклади промов ректорів і професорів Віленського університету з питань філософії, богослов'я, астрономії, переклади творів діячів доби французького Просвітництва [Повний список праць П. П. Гулака-Артемовського див.: 10, с. 45–46]. Саме інтерес до Просвітництва є показовим у становленні суспільно-політичних поглядів ученого раннього періоду його творчості та наукової діяльності, які, зрештою, з огляду на вимушені абсолютні симпатії П. Гулака-Артемовського до імперського режиму, еволюціонували у консервативному напрямі в добу правління імператора Миколи I (1825–1855 рр.) [25, с. 113].

Перший його друкований твір – російський переклад Ж.-Б. Руссо «Ослепление смертных» – з'явився у жовтневому номері «Українського вісника» за 1817 р., одразу ж після переїзду до Харкова. Відтепер на сторінках цього журналу один за одним друкувалися його вільні переклади і переспіви російською мовою з Д. Мільтона, Ж. Расіна, Ж. Деліля, Горація, П.-Ж. Кребійона й ін. Ранні твори, написані «високим» поетичним стилем, у піднесено-патетичному дусі, переконливо свідчили про тяжіння молодого автора до традицій європейського літературного класицизму. Не позбавлені релігійно-містичного пафосу, вони торкалися також, хоча й досить обережно, актуальної суспільної тематики – розвінчування тиранії, захисту жертв деспотизму. Не виступаючи проти основ самодержавного ладу, П. Гулак-Артемовський під впливом тогочасних антикріпосницьких громадських настроїв і ліберальних обіцянок царя щодо можливих реформ у селянському питанні лише картав надмірне свавілля й самодурство поміщиків – «навісних», «ледачих» і «дурних». Така критика послаблювалася й загальним жартівливим тоном творів. Поет мав намір лише присоромити окремих жорстоких кріпосників, апелюючи до їхнього сумління [12, с. 7, 9].

Харків часів П. Гулака-Артемовського став столицею українського патріотичного руху. Створювалися журнали, альманахи, де місцева тематика посідала чільне місце. У спілкуванні нерідко панувала українська мова, яку приймали за свою навіть прибулі з російських губерній (зокрема І. Срезневський). У Харківському університеті утворився літературний гурток, який у 1820–1830-х рр. відігравав значну роль у розвитку нової української літератури. Його душею був один з кращих учнів П. Гулака-Артемовського, вже згаданий І. Срезневський. До гуртка харківських романтиків належав і сам П. Гулак-Артемовський [6, с. 30], який, хоча й не проводив активної роботи зі збирання і дослідження фольклору, проте

був знаменитий у харківському творчому середовищі своїми байками та баладами, якими доклав значних зусиль для розвитку й популяризації української народної мови [38, с. 113].

При цьому П. Гулак-Артемівський зберігав абсолютну політичну лояльність до панівного імперського режиму. Такі погляди цілком вкладаються у традиційне сприйняття українства 30-х – 40-х рр. XIX ст. Для більшості українського дворянства поки що не існувало суперечності між «малоросійським» та «великоросійським» патріотизмом. Тип «малороса», який поєднував симпатію до України, до її природи, пісень, тощо з лояльністю до Російської імперії, був однією з характерних фігур того часу [6, с. 27–28]. Отже, промонархічні симпатії поета й університетського професора співіснували з любов'ю до української народної культури, сприймаючись у місцевому інтелектуальному середовищі як природний компонент нового типу патріотизму.

Від кінця 20-х років XIX ст. П. Гулак-Артемівський майже повністю відмовився від творчості, залишивши їй статус безвинного та випадкового захоплення, надавши перевагу кар'єрі поважного університетського професора й адміністратора [25, с. 113]. Наукові інтереси він також, ймовірно, приніс в жертву кар'єрі. Так, зробивши перші кроки в науці, зокрема у започаткованій ним у Харківському університеті полоністиці, у перекладах творів французьких просвітників, він обачливо зупинився й подібних досліджень не продовжив. Пояснити такі кроки можна страхом П. Гулака-Артемівського перед звинуваченнями у вільнодумстві й антисамодержавних настроях, а також у тому, що подібні наукові інтереси могли стати реальною перепорою на шляху до вершин службової кар'єри [19].

П. Гулак-Артемівський не дав повністю реалізуватися своєму таланту, обравши іншу перспективу – добропорядного громадянина імперії. Окремі спроби протистояти примусовій асиміляції і зникненню рідної мови він зробив лише в перше десятиліття роботи в Харківському університеті, створивши 1818, 1820, 1828 р. свої найвідоміші байки й балади. П. Гулак-Артемівський активно клопотався справою вивчення слов'янських культур, дбав про розвиток славістичних студій у Харківському університеті і відряджав у закордонну поїздку для вивчення історії, мови та побуту населення слов'янських земель Ізмаїла Срезневського, власноруч готуючи йому програму досліджень [8; 38, с. 93].

Залишаючись людиною своєї епохи, залежною від посад, звань, пов'язаною безліччю обов'язків й обмежень університетського адміністратора та викладача, П. Гулак-Артемівський помалу торував шлях новій генерації діячів українського національного відродження, на чолі якої невдовзі стануть Тарас Шевченко, Пантелеймон Куліш, Микола Костомаров. Отже, слухними є слова вихованця Харківського університету М. Костомарова: «Намагаючись завжди грати якусь роль, – як ректор університету і попечитель двох жіночих інститутів, – він не досяг своєї мети: він не набув ані знаменитості, ані пам'яті нащадків на цій ниві, але залишився безсмертним як малоросійський поет; ніхто не перевершив його в цьому знанні всіх деталей малоросійської народності і в незрівнянному мистецтві передавати їх поетичними образами і чудовою народною мовою. А, між іншим, все своє життя він не підозрював, в чому дійсно він міг бути вище за всіх і набути знаменитості як літератор!» [23, с. 458].

Література

1. Багалея Д. И. Петр Петрович Гулак-Артемовский / Д. И. Багалея // Историко-филологический факультет Харьковского университета за первые сто лет его существования (1805–1905) / Под ред. М. Г. Халанского и Д. И. Багалея; Вступ. ст. Т. Г. Павловой. – Харьков : Изд-во САГА, 2007. – 45, 168, 390, XII с., 15 с. портр., 46 с. – (Репринтное издание). – С. 319 – 326.
2. Борзенко О. І. «Петро мужик непоказний...»: український письменник в горизонті імперської культури // Борзенко О. І. Сентиментальна «провінція» (Нова українська література на етапі становлення). – Харків : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2006. – С. 146 – 213.

3. Боровиковский И. И. Воспоминания о полтавской гимназии и Харьковском университете за полстолетия назад / И. И. Боровиковский // Харьковський університет XIX–початку XX століття у спогадах його професорів та вихованців : у 2 тт. Т. 1 / Укл. Б. П. Зайцев, В. Ю. Іващенко, В. І. Кадєєв та ін.; вступ. ст. В. Ю. Іващенко; наук. ред. С. І. Посохов. – Харків : «Сага», 2010. – С. 90 – 98.
4. Геевский С. Л. Из автобиографии (1813–1862) / С. Л. Геевский // Харьковський університет XIX– початку XX століття у спогадах його професорів та вихованців : у 2 тт. Т. 1. – С. 136 – 156.
5. Геевский С. Автобиография Степана Лукича Геевского (1813–1862 гг.) / С. Геевский. – Киев : Тип. Г. Т. Корчак-Новицкого, 1894. – 106 с.
6. Грицак Я. Нарис історії України. Формування модерної української нації XIX–XX століття. 2-е видання / Я. Грицак. – К. : Генеза, 2000. – 360 с.
7. Гулак-Артемовский Петр Петрович // Карнацевич В. 100 знаменитых харьковчан / В. Карнацевич. – Харьков : Фолио, 2005. – С. 119 – 122 – 510 с.
8. Гулак-Артемовский П. П. Инструкция и руководство г. адъютанту Срезневскому по случаю назначения для него путешествия по славянским землям с целью изучения славянских наречий и их литературы // Гулак-Артемовський П. П. Твори / П. П. Гулак-Артемовський. – К. : Дніпро, 1964. – С. 202 – 207.
9. Гулак-Артемовский П. П. Речь в день открытия кафедры польского языка при Императорском Харьковском университете / П. П. Гулак-Артемовский // Украинский вестник. – 1819. – № 2. – С. 129 – 161.
10. Гулак-Артемовський Петро Петрович // Ректори Харківського університету (1805–2014) : біобібліографічний довідник / уклад. В. Д. Прокопова, Р. А. Ставинська, М. Г. Швалб та ін. – Харків : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2015. – С. 44 – 50.
11. Де Пуле М. Ф. Харьковский университет и Д. И. Каченовский: культурный очерк и воспоминания 1840-х годов // Харьковський університет XIX – початку XX століття у спогадах його професорів та вихованців : у 2 тт. Т. 1. – С. 272 – 331.
12. Деркач Б. На шляху становлення нової української літератури / Б. Деркач // П. П. Гулак-Артемовський. Твори / Упоряд. Б. Деркач. – К. : Дніпро, 1978. – С. 5 – 15.
13. Єкельчик С. Історія України: становлення сучасної нації [Текст] / С. Єкельчик. – К. : Laugus, 2011. – 376 с. : іл.
14. Журавський Ю. Й. П. П. Гулак-Артемовський і Харьковський університет / Ю. Й. Журавський // Харьковський університет. – 1990. – 27 січня.
15. Записка о состоянии и действиях Императорского Харьковского университета за 1839/40 академический год // Х. : В Универ. Тип., 1840. – 14 с.
16. Из воспоминания студента Н. // Харьковський університет XIX – початку XX століття у спогадах його професорів та вихованців : у 2 тт. Т. 1. – С. 99 – 130.
17. Илляш Н. Баснописец и ректор [П. П. Гулак-Артемовский] / Н. Илляш // Красное знамя. – 1990. – 27 января.
18. Историко-филологический факультет Харьковского университета за первые сто лет его существования (1805–1905) / Под ред. М. Г. Халанского и Д. И. Багалея; Вступ. ст. Т. Г. Павловой. – Харьков : Изд-во САГА, 2007. – 45, 168, 390, XII с., 15 с. портр., 46 с. – (Репринтное издание).
19. Ісіченко Ю. Феномен Петра Гулака-Артемовського (до 200-річчя від дня народження) // Вечірній Харків. – 1990. – 27 січня.
20. Кадєєв В. І. Гулак-Артемовський Петро Петрович / В. І. Кадєєв // Вихованці Харківського університету. Біобібліогр. Довідник / Харьковський національний університет імені В. Н. Каразіна. – Харків. : Видавництво «Авто-Енергія», 2004. – С. 58 – 59.
21. Кафедра истории России Харьковского национального университета имени В. Н. Каразина : исторический очерк / Ред. В. М. Духопельников. – Харьков, 2007. – 86 с.

22. Кісельова Ю. А. Становлення та розвиток історіографії в імператорському Харківському університеті : монографія / Ю. А. Кісельова. – Харків : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2014. – 252 с.
23. Костомаров Н. И. Исторические произведения. Автобиография / Сост. и ист.-биогр. Очерк В. А. Замлинского; примеч. И. Л. Бурича. – К. : Изд-во при Киев. ун-те, 1989. – 736 с. («Памятники исторической мысли Украины»).
24. Костомаров Н. И. Студенчество и юность. Первая литературная деятельность / Н. И. Костомаров // Харківський університет ХІХ– початку ХХ століття у спогадах його професорів та вихованців : у 2 тт. Т. 1. – С. 176 – 202.
25. Краткий очерк истории Харьковского университета за первые сто лет его существования (1805–1905) / Багалея Дмитрий Иванович, Сумцов Николай Федорович, Бузескул Владислав Петрович. – Х. : Типография Адольфа Дарре, 1906. – XIV, 329 с. : ил.
26. Неслуховский Ф. К. Из моих воспоминаний / Ф. К. Неслуховский // Харківський університет ХІХ– початку ХХ століття у спогадах його професорів та вихованців : у 2 тт. Т. 1. – С. 208 – 240.
27. Ничпаевский Л. Воспоминания о Харьковском университете / Л. Ничпаевский // Харківський університет ХІХ– початку ХХ століття у спогадах його професорів та вихованців : у 2 тт. Т. 1. – С. 57 – 89.
28. Обзорение преподавания предметов в Императорском Харьковском университете на 1839/40 академический год. – Харьков : В Универ. Тип., 1839. – 12 с.
29. Обзорение преподавания предметов в Императорском Харьковском университете на 1840/41 академический год. – Харьков : В Универ. Тип., 1840. – 19 с. (Екземпляр з виправленнями та особистими автографами П. П. Гулака-Артемівського).
30. Отчет о состоянии Императорского Харьковского университета за 1842/43 академический год. – Х. : В Универ. Тип., 1843. – 52 с.
31. Отчет о состоянии Императорского Харьковского университета за 1841/42 академический год. – Х. : В Универ. Тип., 1846. – 52 с.
32. Отчет о состоянии Императорского Харьковского университета за 1845/46 академический год. – Х. : В Универ. Тип., 1846. – 47 с.
33. Отчет о состоянии Императорского Харьковского Университета за 1847/48 академический год. – Харьков : В Универ. Тип., 1848. – 80 с.
34. Отчет о состоянии Императорского Харьковского университета за 1848/49 академический год. – Х. : В Универ. Тип., 1849. – 47 с.
35. Павлова Т. Г. Гулак-Артёмовский П. П. (1790–1865) / Т. Г. Павлова // Служение отечеству и долгу: очерки о жизни и деятельности ректоров харьковских вузов (1805–2004 гг.) / Под общ. ред. : В. И. Астаховой, Е. В. Астаховой. – Харьков : Изд-во НУА «Золотые страницы», 2004. – С. 33 – 35.
36. Рославский-Петровский А. П. Петр Петрович Артёмовский-Гулак [некролог] / А. П. Рославский-Петровский // Из отчета о состоянии Харьковского Императорского университета за 1865 г. – Харьков : В Универ. Тип., 1866. – С. 1 – 9.
37. Скрипник П. І. Гулак-Артемівський П. П. / П. І. Скрипник // Енциклопедія історії України. – К. : Наук. думка, 2005. – Т. 2. – С. 248 – 249.
38. Харківський національний університет ім. В. Н. Каразіна за 200 років / Укладачі: В. С. Бакіров, В. М. Духопельніков, Б. П. Зайцев та ін.; Худож.-оформитель: І. В. Осипов. – Харків : Фоліо, 2004. – 750 с.
39. Хинкулов Л. Литературные прогулки по Киеву [Текст] / Л. Хинкулов // Радуга. – 1967. – № 10. – С. 131 – 138.
40. Хрущов Д. П. Из воспоминаний / Д. П. Хрущов // Харківський університет ХІХ– початку ХХ століття у спогадах його професорів та вихованців : у 2 тт. Т. 1. – С. 165 – 169.
41. Шиманов А. Спомини про Петра Гулака-Артемівського / А. Шиманов // Зоря. – 1892. – Рік 13, ч. 10. – С. 218 – 219.